

підтримали мене. Однак ті, хто забезпечували реформу освіти засобами владних структур, вчинили як вчинили – буде універсальна наукова ступінь – доктор філософії з певної галузі знань. Правда, виникло запитання, якщо гуманітарні дисципліни, в т.ч. філософія у вишах «згортаються», якщо може навіть кандидатський (докторський) іспит з філософії скасовується, то чи правомірно називати фахівця зі ступенем PhD доктором філософії?!

Як записано в священному писанні, «дорогу осилить ідучий». Вибравши курс євроінтеграції в освіті, в т.ч. в юридичній, ми мусимо його витримувати як напрям. Але лише не забувати, що в нас, у національному досвіді є належні традиції і здобутки. І їх варто використовувати. Особливо, коли йдеться про підготовку таких фахівців, як юристи.

Шахун Василь Іванович,

професор кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України, голова
Координаційного бюро з проблем
кримінології НАПрН України, голова
Київського міського осередку ВГО
«Асоціація кримінального права
України»

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ КРИМІНОЛОГІЇ: СУЧАСНИЙ ВИМІР

Глобальні проблеми сутності злочинності та її попередження знайшла своє відображення та розвиток у працях відомих зарубіжних та вітчизняних вчених, які сформували основні кримінологічні теорії та позначили шляхи розвитку кримінологічної науки на тривалий час.

Так, термін «злочинність» як наукова, правова і статистична категорія почав вживатися з другої половини XIX – початку XX ст. Першими його використали відомі соціологи і кримінологи Е. Феррі (1881 р.), Г. Тард (1886 р.), А. Лакассань (1886 р.), Ф. Ліст (1889 р.), П. Лафарг (1890), Д. Дриль (1895 р.), А. Принс (1896 р.), Е. Дюркгейм (1900 р.), Н. Колаянні (1903 р.), М. Гернет (1905–1906 рр.), Г. Ашаффенбург (1906 р.), В. Бонгер (1906 р.), Я. Етінгер (1909 р.), Х. Чаріхов (1910 р.).

Зокрема, злочинність розглядали як соціальне явище або соціальний феномен. Таке розуміння злочинності першим обґрунтував М.М.Гернет. Він виходив із того, що злочинність є рисою суспільства, яке закономірно породжує окремі злочини. Проте дане поняття не містить ознак об'єкта, який характеризує. Тут йдеться не про

злочинність, а про її причини, фактори. Отже, з цим поняттям погодитись не можна. До того ж, явище у філософії – це прояв, вираження сутності, те, у чому сутність виявляється. Феномен (грець. φαίνεσθαι, від φαίνομαι – бути, бути видимим, здаватися) – явище, предмет, даний у чуттєвому спогляданні (у досвіді, що досягається за допомогою відчуттів). Феномен принципово відрізняється від ноумена, який залишається за межами досвіду і є предметом інтелектуального споглядання. Якщо терміном ноумен позначають приховану сутність предмета або явища, досягнути яку можна хіба що в процесі його глибокого вивчення, осмислення, умоглядного споглядання, то терміном феномен – результат впливу предмета на органи чуття, зовнішній прояв якоїсь речі, помилково сприйнятий як її сутність. Феноменом також називають незвичайне, рідкісне явище, винятковий факт.

Можна також розглядати злочинність як системне утворення, що формує структури, стійкі за своїм призначенням, метою, способами функціонування, специфікою організації. Вона характеризується закритим, «тіньовим» характером взаємодії, поліваріантністю можливостей і високим ступенем невизначеності саморозвитку криміногенних процесів і тенденцій, багатofакторністю і багаторівневістю механізмів соціальної детермінації росту показників, активним впливом кримінальних структур на некриміналізований соціальний простір, наявністю криміногенних змін у суспільній та індивідуальній свідомості. Складові даної системи перебувають у стійких динамічних взаємовідносинах. Такими складовими є конкретні види злочинів.

До початку 30-х років XX ст. у радянській кримінології сформувались два підходи до визначення поняття злочинності: соціальний та біологічний. Проте, поступово це поняття набуло ідеологічного змісту і визначалось як тимчасове соціальне явище, приречене на зникнення, а кримінологічна наука була визнана буржуазною і практично перестала існувати.

На початку 60-х років XX ст. під впливом рішень конгресів ООН щодо попередження злочинності і поводження з правопорушниками в Україні почала відроджуватись кримінологічна наука і було зроблено перші спроби вивчення злочинності через призму міжнародно-правової практики. Злочинність визначалась як сукупність злочинів, вчинених на певній території за певний проміжок часу. Водночас окремі вчені висловлювали сумніви щодо повноти та об'єктивності статистичного підходу до поняття злочинності. Так, у першому радянському підручнику з кримінології А.А. Герцензон визначав злочинність як сукупність злочинів, вчинених у певний період часу в даному суспільстві. У наступних виданнях підручника поняття злочинності зазнало змін і подавалось як «збірне», «класово обумовлене, історично перехідне соціальне явище, що проявляється в сукупності діянь,

визнаних суспільно небезпечними та кримінально караними в даному суспільстві в даний період часу». Проте і це поняття здебільшого носило ідеологічне навантаження і певною мірою суперечило усталеним поглядам на злочинність, які існували у міжнародно-правовій практиці. Особливою новизною не відзначалось і сформульоване Н.Ф. Кузнецовою (1969 р.) поняття злочинності як «відносно масове, історично мінливе соціальне, що має кримінально-правовий характер, явище класового суспільства, яке складається з усієї сукупності злочинів, вчинених у певній державі у певний період часу» [1].

Поняття злочинності визначали такі відомі українські кримінологи: В.В. Голіна, І.М. Даньшин, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.М. Костенко, І.П. Лановенко та інші. Переважно вони дотримувались думки, що злочинність є соціальним явищем.

На нашу думку, злочинність породжується соціальними явищами і процесами, проявляється в масштабі всього суспільства, найповніше виявляє себе через масу злочинів. Головною, найбільш суттєвою ознакою злочинності є сукупність злочинів, їх повторюваність. Якщо широкого поширення набув якийсь один злочин, наприклад шахрайство, у такому разі не можна говорити про злочинність. Це буде лише широко поширене шахрайство. А от якщо мають місце масове шахрайство, розбій, грабежі, вбивства тощо, все це повторюється, – це вже злочинність. Отже, не буде коректним твердження, що злочинність – соціальне явище. Це сукупність соціальних явищ, але сума явищ не створює нове явище.

Злочинність є однією із форм відхилень від норми. Так, ще наприкінці XIX ст. бельгійський правознавець А. Прінс, який розглядав людство як величезний організм, визначав злочинність як одну із форм відхилень від нормальної діяльності цього організму. За його словами, злочинність походить із самих елементів людства, вона не трансцендентна, а іманентна; у ній можна бачити певне виродження соціального організму. Як девіації і девіантну поведінку характеризують злочинні діяння і сучасні автори Г.А. Аванесов, Ю.М. Антонян, А.І. Долгова, І.І. Карпець та ін.

Злочинність існувала в усі часи. Завжди були люди, незадоволені своїм становищем, такі, що прагнули його змінити, у тому числі й способами, що засуджувались їх сучасниками, незалежно від наявності писаних законів. Вічними злочинами можна назвати: вбивство, завдання шкоди здоров'ю, крадіжку, грабїж, розбій, зґвалтування, порушення встановленого порядку управління. Її рівень і характер у різних соціально-економічних умовах і різних країнах суттєво корелює з конкретними обставинами життєдіяльності членів суспільства. Зі зміною суспільства змінюється і злочинність. Криміналізація і декриміналізація окремих видів посягань на інтереси і права тих або

інших категорій осіб визначається виникненням нових суспільних відносин, а також потребою суспільства у їх захисті.

Злочинність невіддільна від людського суспільства. Неможливо уявити собі соціум, розвиток якого не супроводжувався б протиправними діями, адже безконфліктне співіснування особистостей і соціальних груп практично неможливе.

На мою думку, злочинність є невід'ємною складовою взаємовідносин людей, що супроводжує суспільство на всіх етапах його розвитку і відображає поведінку окремих індивідів, яку інші члени суспільства сприймають як злочини.

У кримінологічній науці і практиці також прийнято терміном «злочинність» позначати сукупність злочинів одного або кількох видів, що мають масовий характер і закономірно повторюються у країні або окремому регіоні протягом певного періоду часу [2].

Попередження злочинності (англ. crime prevention) є процесом реалізації міжнародно визнаної системи принципів, стандартів і норм, який на національному рівні впроваджують органи державної влади і управління, органи кримінальної юстиції, громадські організації, а також окремі громадяни щодо зниження впливу криміногенних факторів на суспільство, захисту жертв злочинів і свідків, запобігання злочинам і виправлення осіб, що можуть вчинити або вже вчинили злочини.

У загальному вигляді попередження злочинності можна розглядати як механізм виявлення і нейтралізації причин злочинності і умов, що їй сприяють, виявлення і нейтралізації явищ і процесів, що обумовлюють вчинення і поширення окремих форм та видів злочинів, факторів, що впливають на формування антигромадських рис у певних категорій осіб, впливу на умови їх життя і виховання, усунення конкретних умов, що зумовлюють вчинення злочинів окремими особами, визначення форм і методів контролю за злочинністю.

Однією з перших наукових праць, присвячених проблемам попередження злочинів, стала колективна монографія киян І.А. Гельфанда і П.П. Михайленка «Предупреждение преступлений – основа борьбы за искоренение преступности» («Попередження злочинів – основа боротьби за викорінення злочинності»), випущена видавництвом «Юридична література» у 1964 р. У ній автори, розмірковуючи про термінологію, яка застосовується у сфері попередження злочинів, стверджували, що не слід шукати відмінності у змісті термінів «попередження», «запобігання», «профілактика», «припинення», що зміст цих термінів єдиний, у цьому сенсі вони є синонімами, які виражають думку про необхідність вдатися до таких заходів, які попереджали б, а потім і зовсім виключили появу у діях окремих осіб будь-яких проступків, які завдають шкоди суспільству [3].

Слід зауважити, що окремі науковці поділяють цю точку зору й нині. Зокрема, термін «запобігання злочинності» інколи вживається або

використовується не зовсім вдало незважаючи на те, що розкриваючи його зміст, автор веде мову власне про попередження злочинності.

Інші автори, праці яких з'явилися в 70-і роки ХХ ст., навпаки підкреслюють відмінність смислу зазначених термінів. Зокрема, А.Г. Лекарь та А.Ф. Зелінський, розмежовуючи терміни «запобігання» і «профілактика», під «запобіганням» мають на увазі перешкоджання здійсненню конкретного злочину, під «профілактикою» – усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочину. На їхню думку, до «профілактики» слід віднести процес виявлення, усунення причин і умов злочинності, а до «попередження» – недопущення злочинів, які задумано і готуються.

Попередження злочинності складається з ієрархічно пов'язаних між собою завдань. Перше з них – профілактичний вплив на динаміку, структуру, причини злочинності в цілому (соціальна профілактика). Друге – попередження видів і форм злочинної поведінки, попередження злочинів у певних сферах суспільного життя; попередження злочинів окремих соціальних груп тощо (кримінологічна профілактика). Третє завдання полягає в попередженні скоєння злочинів окремими особами (індивідуальна профілактика злочинів).

Вирішення першого завдання виходить за рамки кримінології і є складовою суспільної практики взагалі та предметом всіх наук про суспільство, людину і контроль за злочинністю. Кримінологія безпосередньо вивчає лише ту частину проблеми, яка обмежується профілактичним впливом на діяння, заборонені кримінальним законом.

Залежно від характеру вирішуваних завдань класифікуються заходи профілактичного впливу: загальні, спеціалізовані та індивідуальні. Специфіка завдань і особливості профілактичних заходів визначають суб'єктів профілактики, їх компетенцію та взаємодію одного з одним, тобто систему попередження злочинів. Кримінологія досліджує питання правового, соціально-економічного, управлінського забезпечення запобігання злочинам, розробляє критерії і показники результативності попереджувальної діяльності.

У кримінологічній літературі пропонуються різні варіанти позначення повного комплексу всіх видів впливу, що використовується для стримування злочинності: «боротьба зі злочинністю»; «комплексний вплив на злочинність»; «попередження злочинності»; «діяльність з попередження злочинності»; «соціально-правовий контроль над злочинністю»; «протидія злочинності»; «запобігання злочинності». Найбільший подив викликає саме «запобігання злочинності». Можна запобігти вчиненню злочину, але неможливо запобігти тому, що вже існує. Злочинність «вже» існує, оскільки вона існує завжди. У світовій юридичній науці панує думка, що злочинність породжується соціальними явищами і процесами, проявляється в масштабі всього суспільства, притаманна суспільству на всіх етапах його розвитку.

Злочинність є соціальною проблемою, перешкодою на шляху стійкого розвитку сучасного суспільства, тобто попереджати потрібно власне проблему, яка вже існує в соціумі, заради його безпеки, справедливості, верховенства права.

Усі види діяльності щодо попередження злочинності поділяються на дві групи: кримінальна репресія, тобто попередження, яке здійснюється в рамках кримінального правосуддя; профілактика або превенція, в яку входять всі види антикриміногенного впливу, що перебувають за межами кримінального правосуддя.

Метою попередження злочинності є: виявлення, усунення або послаблення чи нейтралізація несприятливих чинників формування особистості, що ускладнюють процес її соціалізації; виявлення і припинення процесу деформації правосвідомості особистості та її корекція; недопущення переходу на злочинний шлях осіб з явною антигромадською спрямованістю; попередження вчинення злочинів особами, які раніше вже скоїли злочин.

Завдання попередження злочинності: систематичне виявлення і аналіз явищ, факторів, ситуацій і обставин, що сприяють злочинам; виявлення і вивчення протиріч і конфліктів, які призводять до виникнення злочинних намірів, а також до формування особистості злочинця; постійне виявлення і постановка на облік осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, активний корегуючий вплив на таких осіб; усунення або нейтралізація явищ і чинників, що сприяють антисоціальній поведінці.

Список використаних джерел

1. Куц В. Поняття злочинності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/10-2016/02/kuts.pdf>.
2. Тимошенко В.І. Соціальна основа злочинності // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2018. №2. С.35-39 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/4479>.
3. Есберген Алауханов. Криминология. Учебник. – Алматы, 2008. – 429 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.allpravo.ru/library/doc4204p0/instrum6815/item6841.html>.